

I. ULUSLARARASI KARADENİZ TARİHİ SEMPOZYUMU

FIRST INTERNATIONAL BLACK SEA HISTORY SYMPOSIUM

12-14 ARALIK 2019
12-14 DECEMBER 2019
TRABZON / TÜRKİYE

UKTS - I
BİLDİRİLER KİTABI

TRABZON =

A V R A S Y A Ü N İ V E R S İ T E S İ

I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı

Editörler

Kenan İNAN
Deniz ÇOLAK

Kapak Tasarım

Deniz BAYRAK

ISBN

978-605-74827-0-9

Avrasya Üniversitesi Yayınları- 1

Basım

Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık
Cumhuriyet Mah. Özgür Cad. No:42 TRABZON
Tel: 0541 302 75 23 e-mail: gunduzofset61@gmail.com

Birinci Baskı

Trabzon 2020

İletişim

T.C. Avrasya Üniversitesi Rektörlüğü
Pelitli Mahallesi Rize Caddesi No: 226 Ortahisar/Trabzon
Tel: 0462 334 05 50 e-mail: info@avrasya.edu.tr

ORTA ÇAĞDA ARMENİA “COĞRAFYASI”NIN ŞEKİLLENMESİNDE TRABZON’UN ENTELEKTÜEL ETKİSİ VAR MIDIR?

İlhami Tekin Cinemre

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Dr., ilhamitekincinemre@gmail.com)

Özet

Bütün bir Armenia coğrafyasının çizgisel olarak Ermeni literatürüne girmesi ilk defa VII. yüzyılın başlarına tarihlendirilen ve gerçekte varlığı hala tartışmalı olan Anania Şirakac'i isimli bir Ermeni entelektüelinin başarısıdır. Ermeni tarih yazıcılığı içinde ayrı bir yere sahip olan Anania Şirakac'i, VII. yüzyıla kadar Ermeni literatürüne konu olmayan Armenia'nın coğrafi sınırlarını tarafsız bir gözlemeden uzak olmasına rağmen ayrıntılı bir şekilde not etmiştir. Anania Şirakac'i'nin antik Yunan ve İran kaynaklarından haberdar olmasında ve bu bilgi düzeyine erişmesinde eğitim gördüğü çeşitli kentlerin ardından geldiği Trabzon'un da önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim geleneksel kabule göre Anania Şirakac'i, eğitiminin önemli bir kısmını Trabzon'daki Aziz Eugenius Kilisesi'nin bünyesinde bulunan ve Tychicus ismiyle anılan Trabzon asıllı bir bilgenin yanında almıştır. Trabzon'da kaldığı sekiz yılın ardından Armenia'ya dönen Anania Şirakac'i, muhtemelen burada bir okul kurarak muhtelif zamanlarda Armenia ve komşu coğrafyaların ele alındığı *Coğrafya* adlı eserini yazmıştır.

Bu kısa çalışma Anania Şirakac'i'ye atfedilen Armenia'nın ilk ve en geniş coğrafya çalışmasının ortaya çıkmasında Trabzonlu entelektüel Tychicus'un önemli bir etkisinin olup olmadığını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anania Şirakac'i, Ermeni Tarih Yazıcılığı, Tychicus, Trabzon.

IS THERE INTELLECTUAL IMPACT OF TRABZON ON THE SHAPING OF THE “GEOGRAPHY” OF ARMENIA IN THE MIDDLE AGE?

Abstract

The acquaintance of entire Armenian geography into Armenian literature is the success of an Armenian intellectual named Anania Şirakac'i, whose existence is still controversial and dated for the early seventh century. Anania Şirakac'i, who has a special position in Armenian historiography, noted in detail the geographical boundaries of Armenia, which were not subject to Armenian literature until the seventh century, although he was far from objective observation. Trabzon, where Anania Şirakac'i was educated and informed about ancient Greek and Iranian sources, had an important effect on his knowledge. As a matter of fact, according to the traditional assumption, Anania Şirakac'i took an important part of his education from a scholar of Trabzon origin known as Tychicus within the St. Eugenius Church in Trabzon. Anania Şirakac'i, who returned to Armenia after eight years in Trabzon, probably set up a Hellenizing School and wrote *Geography*, which deals with Armenia and neighbouring geographies.

This short study aims to discuss whether Tychicus of Trabzon had a significant influence on the emergence of Armenia's first and largest geography manuscript attributed to Anania Şirakac'i.

Key Words: Anania Şirakac'i, Armenian Historiography, Tychicus, Trabzon.

Ermeni tarih yazıcılığı başlangıcından itibaren patristik temelde şekil kazanmış metinlerle hayat bulmuştur. Bu yüzden Ermenice (Grabar) el yazmalarının ilk örnekleri doğrudan tarihî ya da coğrafi anlatılarından ziyade Hristiyanlığa ait mucize veya mitolojik kurgular etrafında oluşturulmuştur. Nitekim V. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen ilk Ermenice metinlerin ilmi kaygılardan daha çok dini amaçlarla yazılmış olması bu durumun fiili bir ispatı niteliğindedir. Her koşulda “tarih” başlığı altında toplanan bu çalışmalar ise ancak VII. yüzyıldan itibaren günümüzde Anania Şirakac'î'ye atfedilen bir “coğrafya” çalışmasının ortaya çıkmasıyla yerini -ön yargılardan uzak olmasa da- daha akademik bir düzlemde tasarlanmış eserlere bırakmıştır. Bu yönüyle Anania Şirakac'î'nin *Coğrafya (Aşxarhac'oyc')* adlı eseri, kendisinden önceki edebi yazım felsefesinin değişmesine ve Ermeni literatürünün daha geniş bir yelpazeye ulaşmasına da katkı sağlamıştır. Üstelik bu eser, hem geriye hem de ileriye dönük olarak okunan antik Ermeni tarihinin ve kültürel sınırlarının ifade edilmesindeki temel argümanlardan biri olmuştur.

Tarihendirme problemi neredeyse tüm Ermeni literatüründe olduğu gibi *Coğrafya'* da da oldukça belirgindir ve dahası bu eserin yazarı son yüzyıla kadar Movsēs Xorenac'î olarak kabul edilmiştir.¹ Bunun sebebi Anania Şirakac'î'nin zaman içinde Ermeni Kilisesi'nin düşünceleriyle ters düşmesi ve bu sebeple kilisenin Anania Şirakac'î'nin eserlerinden kendi adını silerek onları anonim olarak tasniflendirmesi olabilir.² Bu genel yargının 1900'lü yılların başından itibaren değişmesiyle birlikte Ermeni tarihinin bu ilk coğrafya çalışmasının yazarının da gerçekte Movsēs Xorenac'î değil Anania Şirakac'î olduğu üzerinde durulmaya başlanmıştır.³ Bu yaklaşımın değişmesinde Anania Şirakac'î'nin diğer tüm antik Ermeni tarihçilerden farklı olarak kendi otobiyografisini yazan ilk ve tek kişi olarak düşünülmesinin ve bu söz konusu eserden sağlanan bilginin önemli bir rolü olmuştur.⁴ Çünkü Anania Şirakac'î'nin kendi hayat öyküsünü anlattığı kısa

¹ Suren T. Eremyan, *Hayastaniê êst "Aşxarhac'oyc'", ["Aşxarhac'oyc'"a Göre Armenia]*, (Erevan: Haykakan SSR GA Hratarakh'ut'yun, 1963), p. 13. Bu hatalı değerlendirmeye iki örnek: Mosis Chorenensis, *Historiæ Armeniacæ Libri iii. Accedit Eiusdem Scriptoris Epitome Geographiæ...*, Ed.: Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni filii, (London: Ex Officina Caroli Ackers Typographi; Apud Joannem Whistonum Bibliopolam, 1736); Josef Marquart, *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'î*, (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901).

² Robert H. Hewsen, "Science in Seventh-Century Armenia: Ananias of Sirak", *Isis*, LIX, I, (1968), p. 38.

³ Eserinin tarihlendirilmesi ve kime ait olduğu konusundaki tartışmalar için bk. Robert H. Hewsen, "On the Date and Authorship of the *Aşxarhac'oyc'*", *Revue des Études Arméniennes*, N.S. IV, (1967), p. 409-432.

⁴ Otobiyografinin farklı edisyonları için bk. Frederick C. Conybeare, "Ananias of Sirak", *Byzantinische Zeitschrift*, XI, (1897), p. 572-584; Haig Berberian, "Autobiographie d'Anania Şirakac'î", *Revue des Études*

otobiyografisinde çalışmalarının nasıl ve neden oluşturulduğuna ilişkin ilk elden bilgiler verdiği görülmektedir. Ancak diğer taraftan bu biyografinin de aslında Anania Şirakac'ı'ye ait olup olmadığı meselesinin hala yanıtlanmayı bekleyen sorulardan birisi olarak beklediği de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Anania Şirakac'ı'nın *Coğrafya* eseri, tüm Ermeni tarihi boyunca önemli bir yer edinmeyi başarmakla birlikte bu eserin Trabzon ile olan ilişkisi, yine Anania Şirakac'ı'nın kendi yazmalarından izlenmektedir. Nitekim Anania Şirakac'ı, kendi ilmi birikimini Trabzon'da nasıl kazandığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu sebeple bu kısa çalışmanın temel amacı, Anania Şirakac'ı'nın sözlerinden de yola çıkarak Trabzon'un VII. yüzyılında gerçekten Armenia coğrafyasının çizilmesinde bir tesirinin olup olmadığını tartışmaya açmaktır.

Anania Şirakac'ı ve Trabzonlu Bilge Tychicus

VII. yüzyılda Armenia'nın aritmetik üzerinden bilim ile olan ilişki söz konusu olduğunda akla gelen ilk isim olan Anania Şirakac'ı'nın, VI. yüzyılın sonları veya VII. yüzyılın hemen başlarında doğduğu düşünülmektedir.⁵ Kendi otobiyografisinde belirttiği ve isminden de anlaşılacağı üzere Armenia'nın Şirak bölgesinin muhtemelen aristokrat ailelerinden birine mensuptu ve diğer Ermeni yazarlar gibi kilise ile büyük olasılıkla yakın ilişkiler içindeydi.⁶ Nitekim Armenia'da eğitim doğrudan Hıristiyanlık ile ortak bir paydaya sahipti ve Anania Şirakac'ı'nın kendi ifadesiyle "Armenia'da hiçbir bilimsel kitap yoktu".⁷ Bu yüzden otobiyografisinden de anlaşıldığı üzere Anania Şirakac'ı muhtemelen 620'li yıllarda aritmetik öğrenmek için Armenia'dan ayrıldı.⁸

Geleneksel anlatıya göre Anania Şirakac'ı ilk olarak Roma topraklarına doğru ilerleyerek Theodosiopolis'e (*Erm. T'eodupolis; Tr. Erzurum*) ulaştı. Burada Eliazaros adında ünlü biriyle karşılaştıktan sonra istediği eğitimi alabilmek için Eliazaros'un önerisiyle *Dördüncü Armenia'ya*⁹ gitti ve orada K'ristosatur'un

Arméniennes, N.S. I, (1964), p. 189-194; *The Heritage of Armenian Literature*, Ed.: Agop J. Hacikyan, et al., II, (Detroit: Wayne State University Press, 2002), p. 58-62.

⁵ Hewsen, "Science in Seventh-Century Armenia", p. 34.

⁶ Anania Şirakac'ı, muhtemelen daha sonra Ani diye adlandırılacak olan Şirak Bölgesi'nin Anéank köyündendi. Bk. Tim Greenwood, "A Reassessment of the Life and Mathematical Problems of Anania Şirakac'ı", *Revue des Études Arméniennes*, XXXIII, (2011), p. 144.

⁷ Anania Şirakac'ı, "Ink'nakensagrut' iwn (Otobiyografi)", *Matenagrutium*, Ed.: S. G. Abrahamian ve G. B. Petrosian, (Erevan: Sovetakan Grogh Hratarakchutyun, 1979), p. 25; Anania Şirakac'ı, "Ink'nakensagrut' iwn (Otobiyografi)", *Matenagirk' Hayoc'*, Ed.: Zawën Ekawean, IV, (Ant' ilias: Metsi Tann Kilikioy Kat'oghikosut' iwn, 2005), p. 593.

⁸ Anania Şirakac'ı, "Ink'nakensagrut' iwn", p. 25; Paul Lemerle, "Note sur les Données Historiques de l'Autobiographie d'Anania de Shirak", *Revue des Études Arméniennes*, N.S. I, (1964), p. 202. Anania Şirakac'ı'nın Trabzona'ya gidiş tarihine ilişkin görüşler için bk. Greenwood, "A Reassessment", p. 151-152.

⁹ *Dördüncü Armenia* [Ç'orrord Hayk'] 387 yılındaki ayırmada Roma hâkimiyetinde kalan Armenia topraklarının 536 yılında İmparator Justinianus tarafından yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuş Malatya (Melitene) merkezli idari bölgeye verilen isimdir. Bk. Cyril Toumanoff, *Studies in Christian*

yanında eğitim almaya başladı. Altı ayın sonunda beklediği bilgi düzeyini göremeyen Anania Şirakac'i, bunu üzerine Constantinopolis'e gitmeye karar vermişti ki karşılaştığı arkadaşlarından Trabzon'a (*Erm. Trapizon*) gitme önerisini aldı ve böylece Anania Şirakac'i Trabzon'a giderek Aziz Eugenius Kilisesi'nde Tychicus (*Erm. Tyuk'ikos*) isimli bilgenin yanına ulaştı. Bu konuda doğrudan bilgi veren tek kaynak olan otobiyografinin aktardıkları Tychicus'un, Anania Şirakac'i'yi Trabzon'da sekiz yıl boyunca eğittiği ve bunun sonunda Anania Şirakac'i'nin özellikle aritmetik konusunda usta derecede bilgi edindiği yönündedir.¹⁰ Fakat Trabzon'daki bu eğitim süreci boyunca Tychicus'un coğrafya konusunda Anania Şirakac'i'yi eğittiğine yönelik çağdaş kaynaklarda bir bilgi geçmemektedir. Her ne kadar otobiyografinin satır aralarında Tychicus'un tarih, kronoloji, tıp ve bilim konularında muazzam kitaplarının olduğuna atıf yapılsa da coğrafya çalışmaları özelinde bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Tychicus'un, Anania Şirakac'i'ye *Coğrafya*'yı yazarken nasıl yardımcı olduğu sorusunun yanıtı ancak bu coğrafya eserinin kaynaklarının neler olduğunun tespitiyle verilebilir.

Trabzon'un VII. yüzyılda Tychicus'un öncülüğünde mevcut dünyanın en önemli eğitim merkezlerinden biri haline geldiği açıktır.¹¹ Bu durumun izlenmesi ve tespiti doğrudan Anania Şirakac'i'nin kendi yazmalarına dayanmaktadır. Çünkü VII. yüzyılda önemli bir eğitim merkezi olarak görülmesinde Anania Şirakac'i'nin çalışmalarındaki başarısının yadsınamaz bir etkisi vardır.¹² Fakat Trabzon'un ve haliyle Tychicus'un ünlenmesi Anania Şirakac'i'nin *Coğrafya* adlı eseri ile ilgili değil daha çok aritmetik konusunda çalışmaları ve dini yazıları üzerinden ilerlemiştir. Bu yazılar arasında 532 *Döngüsü ve Takvim* (*Tiezerağrut'iwon ew T'omar*), *Aritmetik Kitabı* (*T'uabanut'iwon*), *Ağırlık ve Ölçüler Hakkında* (*Girk Vasn Kšroc' ew Č'apuc'*), *Kronoloji Çalışmaları* (*T'omar*), *Paskalya Üzerine Söylev* (*Pan Vasn Tawni ew Aylın*) gibi doğrudan hesaplama üzerine oluşturulmuş çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çerçeveden bakıldığında *Coğrafya*'nın yazılmasında Trabzon'un kültürel bir etkisinden bahsetmek ne kadar mümkündür?

Anania Şirakac'i'nin kendi hayat öyküsünde Tychicus'un açıkça Yunan literatürü üzerinde bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir.¹³ Ancak bunun tam aksine coğrafya eserinin oluşturulmasında Yunan literatür bilgisinin yanında açık bir İran etkisi de görülmektedir.¹⁴ Gerçekten de Anania Şirakac'i, İran'ı ele aldığı bölümde,

Caucasian History, (Washington DC: Georgetown University Press, 1963), p. 331; Nicolas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian*, Trans.: Nina G. Garsoïan, (Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970), p. 182.

¹⁰ Anania Şirakac'i, "Ink'nakensagrut'iwon", p. 26-27.

¹¹ Roy Lowe, *The Origins of Higher Learning: Knowledge Networks and the Early Development of Universities*, (London: Routledge, 2017), p. 28.

¹² Alden A. Mosshammer, *The Easter Computus and the Origins of the Christian Era*, (Oxford: Oxford University Press, 2008), p. 249; Alan Cameron, *Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy*, (New York: Oxford University Press, 2015), p. 245.

¹³ Anania Şirakac'i, "Ink'nakensagrut'iwon", p. 27.

¹⁴ Bu hususta dikkat çekici olan hem Tychicus'un hem de farklı dönemlerde Ermeni entelektüellerin İtalya'yı ziyaret etmelerine karşın Latince'nin Ermeni literatürü üzerinde önemli bir tesirinin olmayışdır.

Sâsânî dönemindeki İran topraklarını ifade eden *Ērânšahr* ile metot ve yaklaşım açısından oldukça fazla benzerlik kullanmıştır; Nitekim Anania Şirakac'i de tıpkı *Ērânšahr* gibi İran'ı dört eşit parçaya bölerek anlatmaktadır.¹⁵ Oysa Tychicus'un Trabzon'daki kütüphanesinde *Ērânšahr*'a ya da farklı İran kaynaklarına sahip olduğuna ilişkin herhangi bir atıf yoktur. Dolayısıyla Anania Şirakac'i'nin Trabzon'da Tychicus'tan aldığı eğitimle bu kısmı oluşturduğunu söylemek zordur. Dahası Anania Şirakac'i'nin *Coğrafyası*'nda Armenia, Kafkasya ve Sarmatia Bölgeleri'nin de hangi kaynaklardan yola çıkılarak kaleme alındığı belirsizdir.¹⁶ Ancak yine de, bu hususta Anania Şirakac'i'nin kendi çalışmasının başında adını verdiği birkaç antik yazarın eserleri ile Tychicus arasında bir noktada bağlantı kurulabilir. Adı geçen isimlerin başında Ptolemaios, İskenderiyeli Pappus, Tyreli Marinus ve Hipparchus gibi önemli antik dönem matematikçileri yer alırken Anania Şirakac'i, *Coğrafya*'yı aslında IV. yüzyılda yazılmış kayıp bir coğrafya çalışması olan Pappus'un *Chorographia Oikoumenike (Yaşanılan Dünyanın Tasviri)* adlı eserine dayandığını söylemektedir.¹⁷ Bu bağlamda Anania Şirakac'i'nin bu eserlere Tychicus'un vasıtasıyla erişmesi ve onlar üzerinde çalışması muhtemel görülebilir. Zira otobiyografinin anlattığına göre Tychicus önce Kudüs'e sonra İskenderiye'ye, daha sonra Roma'ya ve en sonunda da Constantinopolis'e gitti ve bu bölgelerde uzun yıllar eğitim gördükten sonra doğduğu kent olan Trabzon'a döndü.¹⁸ Haliyle Tychicus'un bilhassa İskenderiye'de bulunduğu 3 yıl boyunca bu matematikçilerin eserlerini bir şekilde elde etmesi ya da onların kopyalarını yanına alarak Trabzon'a getirmiş olması muhtemeldir. Bu açıdan Anania Şirakac'i'nin dolaylı yoldan da olsa bu yazılara eriştiği düşünülebilir. Dahası Armenia'ya

Anania Şirakac'i'nin eserinde de Yunan etkisi canlı bir şekilde görülürken Latince literatür bilgisinin derin bir etkisi söz konusu değildir. Bk. Robert W. Thomson, "Armenian Literature Culture", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Ed.: Richard G. Hovannisian, I, (New York: St. Martin's Press, 2002), p. 221.

¹⁵ *Ērânšahr*: 1. Xvarasan, 2. Xwarwaran, 3. Nemroz, 4. Adurbiidagan; *Coğrafya (Aşxarhac'oyc')*: 1. Xorbaran, 2. Nmroġ, 3. Xorasan, 4. Kapkoh. Bk. *The Geography of Ananias of Şirak: (Aşxarhac'oyc')*: *The Long and the Short Recensions*, Trans.: Robert H. Hewsen, (Wiesbaden: DR. Ludwig Reichert Verlag, 1992), p. 72; Touraj Daryaei, *Şahrestānīhā-ī Ērânšahr: a Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2002), p. 11; Tim Greenwood, "Ananias of Shirak (Anania Şirakac'i)", *Encyclopædia Iranica*, Erişim 20 Şubat 2020. Diğer taraftan İran'ı coğrafi açıdan dört parça halinde anlatılma geleneği sonraki yüzyıllarda görülmektedir. Bk. *The History of al-Tabarî*, Trans.: Joel L. Kraemer, et al., V, (Albany: State University of New York Press, 1989), p. 149.

¹⁶ *The Geography of Ananias of Şirak: (Aşxarhac'oyc')*, p. 28.

¹⁷ *The Geography of Ananias of Şirak: (Aşxarhac'oyc')*, p. 42-44; *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre-Modern Societies*, Ed.: Kurt A. Raaflaub and Richard J. A. Talbert, (Chichester: Wiley-Blackwell, 2010), p. 274; Theo M. Van Lint, "Ananias of Shirak (Anania Shirakats'i)", *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Ed.: Oliver Nicholson, (Oxford: Oxford University Press, 2018), p. 68. Diğer taraftan İskenderiyeli Pappus kayıp *Coğrafyası* XVII. yüzyılda Anania Şirakac'i'nin eseri keşfedilene kadar yalnızca X. yüzyılın sonlarında yazılan Suda / Souda sözlüğü aracılığıyla biliniyordu. Bk. Robert H. Hewsen, "The Geography of Pappus of Alexandria: A Translation of the Armenian Fragments", *Isis*, LXII (2), (1971), p. 186.

¹⁸ Anania Şirakac'i, "Ink'nakensagrut' iwn", p. 27-28.

döndükten sonra açtığı Yunan tarzındaki¹⁹ okula bu çalışmaların bazılarının nüshalarını getirdiğini ve *Coğrafya*'nın bir kısmını bunlardan hareketle oluştuğunu düşünmek şaşırtıcı değildir.

Konuyla ilgili diğer bir ipucu da eserin yazıldığı tarih olarak görülebilir. Zira *Coğrafya*'nın yazıldığı tarihi kesin olarak belirlemek mümkün değilse de eserin muhteviyatının farklı bilgilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğunu anlamak zor değildir. Bu bağlamda eserin 635'li yıllara kadar yazıldığı ileri sürülebilir çünkü bu tarihten sonra İran'ın kültürel gücü ve istikrarı Arap baskısından ötürü zayıflayacağı için Anania Şirakac'î'nin eski İran metinlerine bir şekilde erişmesinin zor olduğu düşünülebilir. Ayrıca hem Arap öncesi hem de Arap sonraki döneme şahitlik eden Anania Şirakac'î'ye atfedilen *Yolculuk (Mtonaç'apk')* adlı farklı bir eser daha vardır ve bu da başkent Dvin'e ulaşan 6 farklı yolu konu edinmektedir.²⁰ Fakat tıpkı *Coğrafya*'da olduğu gibi bu eser ile Tychicus ve Trabzon özelinde de yine doğrudan bir ilişki söz konusu değildir.

Sonuç

Ermenilerin coğrafya konusunda rehber olarak kabul ettikleri Anania Şirakac'î, VII. yüzyıl Ermeni tarihinin en önemli isimlerinin başında gelmektedir. Günümüze kadar uzanan Ermenilerin coğrafi kaygılarını temellendiren ve bu yönüyle de diğer tüm antik Ermeni yazarlardan ayrılan Anania Şirakac'î'nin *Coğrafya*'sının oluşumunda Armenia'ya kısmen yakın bir bölge olan Trabzon'un dolaylı yoldan bir katkısı olmuştur. Ancak doğrudan Anania Şirakac'î'nin Trabzon'da Tychicus'un himayesinde eğitim aldıktan sonra *Coğrafya*'yı yazdığını ileri sürmek yeterince desteklenemez bir teoridir. En azından eserin muhtelif kısımlarının Trabzon ve Tychicus ile bir şekilde bağlantısız oluşturulduğu neredeyse kesindir. Üstelik çalışmanın yazıldığı tarihi de kesin olarak saptamak zordur ve bu açıdan muhtelif zamanlarda oluşturulan eserin bir kısmının Trabzon'da dahi yazıldığı ileri sürülebilir. Ancak bu düşüncüyü destekleyecek bir kayıt olmadığı gibi Anania Şirakac'î'nin *Coğrafya*'yı yazdığı varsayılan VII. yüzyılın ilk çeyreğinde bölge üzerindeki Yunan etkisinin çok canlı olduğunu ve eserin bir bölümünü oluşturan İran etkisinin ise eski önemini hızla kaybettiğini gözden kaçırmamak gerekir.

¹⁹ Abraham Terian, "The Hellenizing Scholl, Its Time, Place, and Scope of Activities Reconsidered", *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, Ed.: Nina G. Garsoian, et al., (Washington DC: Dumbarton Oaks, 1982), p. 175-186.

²⁰ Hewsens, "Science in Seventh-Century Armenia", p. 44; Richard J. A. Talbert, *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), p. 141.

OTOBİYOGRAFİ²¹

ÜÇ DEFA KUTSANMIŞ ÖĞRETİCİ ANANIA S'İRAKAC İ'NİN YAŞAMININ NİTELİĞİ HAKKINDA

Ben, Şiraklı Anania, Ermeni ulusumuzun edebiyatını (literatürünü) inceledim, kutsal metinleri öğrendim ve günden güne mezmur yazıcılarının²² sözleriyle ruhumun gözlerini aydınlattım. Solomon'un öğütlerini takip ederek her zaman bilge ve bilgelik arayanların mübarek sözlerine kulak verdim; "Bilgelik edin ve soyunu karanlığa çağırın cehaletten uzak dur. Sen bilgeliği reddedersen ben de seni reddedirim".²³ Ben bu tür tehditlerden de korkarak, kutsanmayı ve bilgeliğe ulaşmayı arzuladım. Aritmetik (hesaplama) sanatını çok sevdim ve bütün bilimlerin gerçek annesi olarak varsaydığım aritmetik olmadan hiçbir şeyin olmayacağını düşündüm.

Bizim topraklarımızda, Ermenilerin arasında bu bilimi öğrenmiş kimseyi bulamadım ve dahası orada (Armenia'da) herhangi bir bilimsel kitap bile yoktu. Bu yüzden Yunanların topraklarına gittim ve T'eodupolis'e (Erzurum) ulaştım; orada dini yazılar konusunda âlim olan Eliazaros adında tanınmış birini buldum. Eliazaros bana *Dördüncü Armenia*'da K'ristosatur adında bir Matematikçi olduğunu söyledi. Oraya gittiğimde [bana söylediği] bilgeyi buldum. Onun yanında altı ay kaldım, sonunda onun bilime hâkim olmadığını fark ettim. Bunun üzerine Kostandnupolis'e (Constantinopolis) gitmek için hazırlanırken tanıdıklarımla karşılaştım ve onlar bana "niçin böyle uzun bir yolculuğa atılıyorsun; neden bize yakın, Trapizon (Trabzon) diye adlandırılan Pontos kıyısındaki şehre, Bizanslı bilge Tychicus'un yanına gitmiyorsun. O çok bilgili, Ermeni literatüründe ve dilinde deneyimli ve kralların bildiği bir adamdır" dediler. Ben de onlara "bunu nereden biliyorsunuz" diye sordum. Onlar da "çünkü onun büyük bilgeliğinde ötürü ona giden birçok kişi gördük" diye cevapladılar. Üstelik şimdi bizim yoldaşımız olan Kostandnupolis Patrîğinin diyakozu F'ilak'r (Philagrios) eğitim için pek çok çocuğu onun yanına götürdü. Biz Sinop'a vardığımızda arkadaşlarımızla buluştuk, ondan ayrıldık ve karadan yolcuğumuza devam ettik. Eğer sen hızlı gidersen F'ilak'r'i orada bulabilirsin.

Bunu duyunca kalbim sevinçle doldu; "arayacaksın ve bulacaksın" diyerek kullarının arzusunu yerine getiren tanrıyı ilahi lütufla onurlandırdım.²⁴ Yola çıktım ve onu Aziz Eugenius (Evgenia) Martyrium'unda buldum. Ona neden geldiğimi anlattım. Beni sevinçle karşıladı ve "Seni, Aziz Grigor'un ülkesine aktarmak amacıyla (bilim) öğrenmek için gönderen tanrıya şükrediyorum. Bu topraklar (Armenia) benim öğretimimden faydalanacağı için daha bir sevinçliyim çünkü gençliğimde Armenia

²¹ Çevirinin yapıldığı metinler: Anania Şirakac'i, "Ink'nakensagrut'ıwn", *Matenagrutium*, Ed.: S. G. Abrahamian ve G. B. Petrosian, (Erevan: Sovetakan Grogh Hratarakhutyun, 1979), p. 25-29; Anania Şirakac'i, "Ink'nakensagrut'ıwn (Otobiyografi)", *Matenagirk' Hayoc'*, Ed.: Zawēn Ekawean, IV, (Ant' ilias: Metsi Tann Kilikioy Kat'oghikosut'ıwn, 2005), p. 593-595. Diğer taraftan metnin kısa versiyonunun ilk çevirisi için bk. K'erovbē Patkanean, *Ananiyi Şirakac'woy Mnac'ordk' Banic'*, (Petersburg: Tp. Kajs. Ćemaranin Gitoutheanc', 1877), p. 1-4.

²² Zebur surelerini ilahi olarak söyleyen kişiler.

²³ (Eski Ahit, *Hosea*, IV.6). Bk. *The New Oxford Annotated Bible*, Ed.: Michael D. Coogan, (Oxford: Oxford University Press, 2010), p. 1263.

²⁴ (Yeni Ahit, *Matta*, VII.7). Bk. *The New Oxford Annotated Bible*, p. 1756.

topraklarında pek çok iyi zaman geçirdim; Bilgim oraya ulaşacağı için mutluyum çünkü ben orada bulunduğum zaman cehalet her yeri kaplamıştı” dedi.

Tanrı bu adamın aracılılığıyla bana lütuf verdi. O beni kendi oğlu gibi sevdi ve tüm bilgeliğini bana aktardı; kraliyet sarayından bütün arkadaşlarım beni kıskanıyordu.

Onun yanında sekiz yıl kaldım ve aritmetik biliminde mükemmel bilgi edindim; ayrıca diğer bilimlerde birkaç şey de öğrendim. Bizim dilimize hala çevrilmemiş olan birçok kitap okudum. [Nitekim] onun yanında her çeşit kitap vardı: Tanınmış [kitaplar] ile yasaklı [kitaplar], harici (pagan) [kitaplar], bilimsel ve tarihi [kitaplar], tıp ve kronoloji [kitapları]. Bunları tek tek saymanın faydası [yok] çünkü onun elinde olmayan tek bir kitap bile yoktu. Kutsal ruh onu öylesine çeviri lütfü ile ödüllendirmişti ki Yunanların yazılı metinlerini [Ermeniceye] çevirmek istediğinde diğerleri gibi çevirmeyi düşünmesine gerek bile yoktu çünkü onları Ermenice yazılmış gibi düşünüyordu. Sizi bu çok bilgili adamın büyük erdemlerinden bihaber bırakmak istemediğimden onun bizim dilimizi nasıl öğrendiğini ve bu kadar çok bilgiye nasıl sahip olduğunu size anlatacağım.

O (Tychicus) Pontos bölgesindeki Trapizon şehrindeydi. Gençliğinde Kayser Tiberios’un generali Hovhani’nin (Hovhannes) yanında hizmet verdi ve Armenia’da bulundu. İmparator Marik (Mauricius) dönemine kadar uzun yıllar orada yaşadı ve orada bizim dilimiz ile literatürümüzü öğrendi. Pers ordusu Antiok’i’ya (Antakya) yakınlarında Yunan ordusuna saldırdığından oradaydı ve savaş sırasında yaralandı; kendi Antiok’i’ya kaçtı fakat tüm malları yağmalandı. Birkaç gün boyunca hasta kaldı ve üstelik mallarını kaybettiği için de üzgündü. Tanrıya onu iyileştirmesi için yalvardı ve şu yemini etti: “eğer merhametinle bana sağlık verirsen, kısa ömürlü (fani) zenginlikleri biriktirmeyeceğim; kendimi bilimin hazinesini bulmaya adayacağım. Bilgenin dediği gibi: ‘Nasihatten çok gümüşü, bilgiden daha çok saf altını seçme’”. Tanrı onun isteğini yerine getirdi; iyileştikten sonra kutsal şehir Erusalem’e (Kudüs) gitti. Orada birkaç ay kaldıktan sonra 3 yıl eğitim aldığı Alek’sandria’ya (İskenderiye) doğru yola çıktı. Daha sonra şehrin filozoflarına ders veren ünlü bir adamla tanıştığı Kostandnupolis’e gitmeden önce H’rom’a (Roma) gitti ve orada bir yıl kaldı. Uzun süre onun derslerini takip etti ve olağanüstü bir bilgelik kazanarak evine (Trabzon’a) geri döndü.²⁵ Patrik²⁶ ve şehrin prensleri Kostandnupolis’i terk etmemesi için ona yalvarsalar da onların sözlerine kulaklarını tıkadı ve yazdığım gibi (atalarının) şehrine (Trabzon) geri döndü; orada gerçek yaşamı gösterdi. Birkaç yıl geçtikten sonra hocası (Kostandnupolis’te) öldü; talebelerinden hiç biri halefi olabilecek kadar ona denk değildi, [bu yüzden] Tychicus’tan onun yerini doldurması istediler; Tychicus imparatora buna ilişkin bir emir dahi aldı. Fakat [Tychicus] “Cennetin kralına bu yeri terk etmeyeceğime söz verdim” diyerek aldığı daveti geri çevirdi. O günden sonra, ondan ders almak isteyenler bu yere (Trabzon’a) onun yanına geldiler. Fakat bana göre, bilgiyi bize yaması için tanrı onu önceden hazırlamıştı.

İşte ben, naçiz Ermeni, krallar tarafından gıpta edilen bu sağlam bilgeliği ondan öğrendim ve kimsenin yardımı olmadan, tamamen kendi çabalarımla, Aziz Grigor’un dualarından yardım alarak; bizim yurttaşlarımız çalışmayı ve bilimi sevmediklerinden

²⁵ Metin, bu bölümde hem “uzun süre” hem de “10 yıl” anlamı vermektedir.

²⁶ Constantinopolis Patriği I. Sergios (610?-638).

kimsenin bana teşekkür etmemesine ve çalışmalarımı takdirle karşılamamasına rağmen onu (bilimi) bizim topraklarımıza getirdim. Onlar (Ermeniler) tembel ve bilgileri eksiktir. Zira ben (Armenia'ya) geldiğimde öğrenmek için peşimden koşan çok kişi vardı. Biraz öğrendiklerinde beni bırakıp gittiler. Düzenbazca ve aç gözlülükle, yeterince öğrendiklerini düşündüler ve bilgiye ulaşmak için yeterince uzun kalmadılar. Benden uzaklaştıktan hemen sonra, hak etmedikleri halde kendilerini hoca olarak kabul ederek bilmedikleri şeyleri öğretmeye başladılar. Onlar, bilgiye sahip gibi davranan ve başkalarının onlara "rabbi"²⁷ demelerini isteyen şarlatanlar ve ikiyüzlülerdi. Benim yetiştirdiklerim küstahça beni cahillikle suçladılar. Ben eğer onlar gibi kötü niyetli olsaydım bu gerçek nankörlere öğretmek için asla ağzımı açmazdım. Fakat ben daima lordun şu sözlerini aklımda tutarım: "intikam benimdir ve zorunludur".²⁸ Ve dahası "altınlarımı bankere veriyorum, zamanı gelince faizi alacağım".²⁹ Neticede öğrenmeye gelen hiç kimseyi kovmadım ve asla kovmayacağım. Benden sonra gelecek öğreticiler; size sonsuz vasiyet gibi şu tavsiyeyi bırakıyorum: öğrenmeyi seven, bilgelik ve irfan isteyenlerin önlerine engel koymayın.

Ve K'ristos; hediye bahşeden, şanlı, onurlu ve güçlü ol; şimdi ve her zaman ve sonsuza dek. Amen.

²⁷ "Hoca/Eğitici" anlamında da kullanılan dini önder/lider.

²⁸ (Yeni Ahit, Romalılar, XII.19). Bk. *The New Oxford Annotated Bible*, p. 1993.

²⁹ (Yeni Ahit, Matta, XXV.27). Bk. *The New Oxford Annotated Bible*, p. 1784.

BİBLİYOGRAFYA

I. Antik Kaynaklar

Anania Şirakac'ı. "İnk'nakensagrut'ıwn (Otobiyografi)", *Matenagirk' Hayoc'*, Ed.: Zawēn Ekawean, IV, *Ant' ilias: Metsi Tann Kilikiyoy Kat'oghikosut'ıwn*, 2005, pp. 593-597.

Anania Şirakac'ı. "İnk'nakensagrut'ıwn (Otobiyografi)", *Matenagrutiun*, Ed.: S. G. Abrahamian ve G. B. Petrosian, Erevan: Sovetakan Grogh Hratarakchutyun, 1979, pp. 25-29.

Mosis Chorenensis. *Historiæ Armeniacæ Libri iii. Accedit Ejusdem Scriptoris Epitome Geographiæ...*, Ed.: Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni filii, London: Ex Officina Caroli Ackers Typographi; Apud Joannem Whistonum Bibliopolam, 1736.

The Geography of Ananias of Şirak: (Aşxarhac'oyc'): The Long and the Short Recensions, Trans.: Robert H. Hewsen, Wiesbaden: DR. Ludwig Reichert Verlag, 1992.

The History of al-Tabarî. Trans.: Joel L. Kraemer, et al., V, Albany: State University of New York Press, 1989.

II. Modern Literatür

Adontz, Nicolas. *Armenia in the Period of Justinian*, Trans.: Nina G. Garsoïan, Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970.

Berberian, Haig. "Autobiographie d'Anania Şirakac'ı", *Revue des Études Arméniennes*, N.S. I, (1964), pp. 189-194.

Cameron, Alan. *Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy*, New York: Oxford University Press, 2015.

Conybeare, C. Frederick. "Ananias of Sirak," *Byzantinische Zeitschrift*, 11, (1897), s. 572-584.

Daryaee, Touraj. *Şahrestānīhā-ī Ērānşahr: a Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, Costa Mesa: Mazda Publishers, 2002.

Eremyan T. Suren. *Hayastanē ēšt "Aşxarhac'oyc'", ["Aşkharhac'oyc'" a Göre Armenia]*, Erevan: Haykakan SSR GA Hratarakch'ut'yun, 1963.

Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre-Modern Societies, Ed.: Kurt A. Raaflaub and Richard J. A. Talbert, Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.

- Greenwood, Tim. "A Reassessment of the Life and Mathematical Problems of Anania Sirakac'i", *Revue des Études Arméniennes*, XXXIII, (2011), pp. 131-186.
- Greenwood, Tim. "Ananias of Shirak (Anania Širakac'i)", *Encyclopædia Iranica*, Erişim 20 Şubat 2020.
- Hewsen, H. Robert. "On the Date and Authorship of the Ašxarhac'oyc'", *Revue des Études Arméniennes*, N.S. IV, (1967), pp. 409-432.
- Hewsen, H. Robert. "Science in Seventh-Century Armenia: Ananias of Sirak", *Isis*, LIX, I, (1968), pp. 32-45.
- Hewsen, H. Robert. "The Geography of Pappus of Alexandria: A Translation of the Armenian Fragments", *Isis*, LXII (2), (1971), pp. 186-207.
- Lemerle, Paul. "Note sur les Données Historiques de l'Autobiographie d'Anania de Shirak", *Revue des Études Arméniennes*, N.S. I, (1964), pp. 195-202.
- Lowe, Roy. *The Origins of Higher Learning: Knowledge Networks and the Early Development of Universities*, London: Routledge, 2017.
- Marquart, Josef. *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901.
- Mosshammer, A. Alden. *The Easter Computus and the Origins of the Christian Era*, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Patkanean, K'erovbê. *Ananiyi Širakac'woy Mnac'ordk' Banic'*, Petersburg: Tp. Kajs. Čemaranin Gitoutheanc', 1877.
- Talbert, J. A. Richard. *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Terian, Abraham "The Hellenizing Scholl, Its Time, Place, and Scope of Activities Reconsidered", *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, Ed.: Nina G. Garsoian, et al., Washington DC: Dumbarton Oaks, 1982, pp. 175-186.
- The Heritage of Armenian Literature*, Ed.: Agop J. Hacikyan, et al., II, Detroit: Wayne State University Press, 2002.
- The New Oxford Annotated Bible*, Ed.: Michael D. Coogan, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Thomson, W. Robert. "Armenian Literature Culture", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Ed.: Richard G. Hovannisian, I, New York: St. Martin's Press, 2002, pp. 199-239.

Toumanoff, Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*, Washington DC: Georgetown University Press, 1963.

Van Lint, M. Theo. "Ananias of Shirak (Anania Shirakats'i)", *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Ed.: Oliver Nicholson, Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 68.